

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії і спеціальних методик

Кваліфікаційна робота

магістра

з теми: **«ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОПИСОВОГО ЗВ'ЯЗНОГО
МОВЛЕННЯ У ДОШКІЛЬНИКІВ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ
НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ»**

Виконала:
здобувач вищої освіти
заочної форми навчання
ОП Спеціальна освіта (Логопедія)
спеціалізація 016.01 Логопедія
Ірина БАХМАЧУК

Науковий керівник:
Вадим ЛЕВИЦЬКИЙ,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри
логопедії і спеціальних методик

Рецензент:
Олена ВЕРЖИХОВСЬКА,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри
психолого-медико-педагогічних
основ корекційної роботи

Кам'янець-Подільський – 2023 р.

Зміст

Вступ	3
Розділ I. Проблема розвитку описового зв'язного мовлення у дошкільників з нормотиповим розвитком та із загальним недорозвитком мовлення	
1.1. Уявлення про зв'язне мовлення у лінгвістиці та психолінгвістиці. Сутність описового зв'язного мовлення.....	6
1.2. Розвиток зв'язного мовлення в дітей дошкільного віку із нормотиповим розвитком мовлення.....	15
1.3. Особливості зв'язного мовлення дошкільників із загальним недорозвитком мовлення.....	20
1.4. Методики розвитку описового зв'язного мовлення в дошкільній загальній та корекційній психопедагогіці.....	31
Висновки до розділу	34
Розділ II. Дослідження стану розвитку описового зв'язного мовлення у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення та опис методичних прийомів для його формування	
2.1. Організація та методика дослідження стану розвитку та особливостей описового зв'язного висловлювання у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення.....	37
2.2. Характеристика етапів та напрямків логопедичної роботи з формування описового зв'язного мовлення.....	46
2.3. Практичні прийоми, спрямовані на формування та розвиток описового зв'язного мовлення старших дошкільників із ЗНМ.....	48
Висновки до розділу	68
Висновки	73
Список використаних джерел	78

Вступ

Актуальність дослідження. Однією з необхідних умов повноцінного розвитку особистості є вміння користуватись у спілкуванні грамотним та виразним мовленням. Крім того, сформоване імпресивне та експресивне мовлення – запорука успішного навчання дитини у школі. Проблема розвитку зв'язного мовлення дошкільників – одна з актуальних проблем як у дошкільній педагогіці загалом, так і у логопедичній практиці. У дітей із ЗНМ відзначаються труднощі у оволодінні навичками зв'язного контекстного мовлення, зумовлені недорозвиненням основних компонентів мовленнєвої системи та несформованістю низки психологічних передумов.

У вітчизняних та зарубіжних дослідженнях розроблялися різні аспекти проблеми розвитку зв'язного мовленнєвого висловлювання. Механізми онтогенетичного формування зв'язного мовлення вивчалися В. Сухомлинським, А. Богуш, М. Вашуленко, О. Гвоздевим, С. Дорошенко, Н. Виноградовою, Н. Гавриш, Т. Котик, К. Крутій, І. Лапшиною, Н. Луцан, Н. Жинкіним, Л. Паламар, Л. Шадріною. Науковий інтерес до проблеми вивчення та корекції мовлення у дітей із загальним недорозвитком мовлення дошкільного віку розглядалася дослідниками, науковцями логопедами, педагогами методистами:

Н. Гавриловою, О. Правдіною, С. Коноплястою, Р. Левіною, В. Лубовським, І. Марченко, О. Мастюковою, О. Мілевською, В. Петровою, Ю. Рібцун, Є. Соботович, В. Тищенко, В. Тарасун, О. Ткач, Л. Трофименко, М. Шеремет та ін.

Опис – одна з найважчих для засвоєння форм мовлення. Л. Пенъевська зазначає, що діти самостійно не вводять у свої розповіді елементи описів. У дослідженнях Ю. Рібцун та Л. Трофименко містяться дані про те, що складання оповідання-опису викликає труднощі у дітей із ЗНМ. В. Тищенко, В. Тарасун, говорять про недостатню сформованість перцептивно-аналітичної діяльності у таких дітей, що призводить до труднощів аж до неможливості створення достатньо повного та чіткого вербального образу предмета мовлення.

В. Воробйова наголошує, що труднощі навчання описового мовлення пов'язані також з тим, що внутрішня смислова організація описового зв'язного повідомлення не має жорсткої програми, а носить умовний, суб'єктивний характер і залежить від послідовності виділення якостей предмета чи характеристик явища залежно від цілей комунікації. Таким чином, проблема формування описового висловлювання у дітей із загальним недорозвитком мовлення залишається актуальною.

Метою дослідження є вивчення стану розвитку та особливостей описового зв'язного мовлення у дошкільників із ЗНМ, а також розробка прийомів корекційної роботи, спрямованих на його формування.

Об'єкт дослідження: описове зв'язне мовлення дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження: особливості формування описового зв'язного мовлення у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення.

Гіпотеза дослідження: існують специфічні труднощі при складанні зв'язного опису у дошкільників із загальним недорозвитком мовлення, що зумовлює необхідність проведення послідовної логопедичної роботи, спрямованої на формування та розвиток описового зв'язного мовлення.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну літературу з проблематики формування зв'язного описового мовлення у дошкільників із ЗНМ та прийомів його розвитку.

2. Підібрати методику обстеження та вивчити стан розвитку та особливості зв'язного описового мовлення у дошкільників із ЗНМ III рівня.

3. Розробити практичні рекомендації для формування та розвитку зв'язної описової розповіді дошкільників із ЗНМ III рівня.

4. Узагальнити та сформулювати висновки проведеного дослідження.

Відповідно до мети та завдань були використані **методи дослідження:**

- теоретичні: аналіз літератури з проблеми дослідження (педагогічної, психологічної, лінгвістичної, логопедичної, психолінгвістичної);
- емпіричні: вивчення психолого-педагогічної документації; констатувальний експеримент, що включає логопедичне обстеження, спрямоване на вивчення особливостей зв'язних описових висловлювань дошкільників із ЗНМ;
- інтерпретаційні: аналіз результатів експериментального дослідження, узагальнення отриманих результатів.

Елементи наукової новизни полягають в уточненні окремих аспектів формування зв'язного мовлення у дошкільників із ЗНМ.

Практичне значення отриманих результатів обумовлене можливістю використання практичного матеріалу для обстеження та формування зв'язного описового мовлення дошкільників логопедами, вихователями спеціальних груп закладів дошкільної освіти та батьками дітей із загальним недорозвитком мовлення.

База дослідження: дошкільне відділення комунального закладу "Навчально-реабілітаційний центр I-II ступенів "Світанок"" м. Червоноград та заклад дошкільної освіти ясла-садок № 9 Червоноградської міської ради, м. Червоноград, Львівської області.

Структура роботи. Робота складається з вступу, двох розділів та висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел.

Висновки

Порушення мовленнєвої здібності у дітей із ЗНМ проявляється у вигляді: зниженої мовленнєвої активності; зниженої уваги до мовленнєвого оточення і недостатньо активній спостережливості; уповільненого вироблення і патологічній інертності мовленнєвих стереотипів, поганому переключенні або, навпаки, швидкому згасанні тих відбитків, що виникли у пам'яті; як наслідок, виникають труднощі актуалізації навіть добре знайомих слів, не здійснюється перенесення засвоєної граматичної форми на інші слова; у мовленнєвій безпорадності у нових ситуаціях і хаотичних діях під час вирішення вербальних завдань; у порушеннях програмування висловлювання, несформованості динамічного стереотипу; зниження мовленнєвої здібності відображається на недостатності здібності до моделювання, заміщення і символізації.

Констатувальний експеримент із обстеження описового зв'язного висловлювання у дітей дошкільного віку проводився у січні-березні 2023 року. У дослідженні взяли участь 20 дітей віком 5,5-6 років. Експериментальну групу склали 10 дітей з III рівнем загального недорозвитку мовлення. За клінічними діагнозами: у 4 дітей неускланений тип ЗНМ, у 1 дитини заїкання, у 3 дітей стерта форма дизартрії, у 1 дитини ринолалія, у 1 дитини брадилалія. До контрольної групи увійшли 10 дітей з нормотиповим мовленнєвим розвитком старшої групи закладу дошкільної освіти.

У дослідженні було обстежено складання описового тексту зі сприйняття. Це дозволило більш об'єктивно порівняти результати дітей між собою, тому що в іншому випадку могли дуже сильно відрізнятись вихідні знання, як базис генерації розповіді і мати проекцію на кінцевий результат та вірогідність отриманих результатів.

Обстеження проводилось із кожним учасником індивідуально. Дитині послідовно пропонувалися два завдання:

1. Складання розповіді-опису за предметним малюнком.

2. Опис-порівняння двох предметів.

Тексти, складені дітьми, були записані на диктофон та проаналізовані за такими критеріями:

1. Структура тексту.
2. Логіко-смилова сторона висловлювання.
3. Мовленнєві засоби.

Аналіз результатів експериментального дослідження показав, що для половини дітей із ЗНМ (50%) виявився характерним низький рівень виконання завдання. У розповідях дітей цієї групи мали місце:

- Композиційна незавершеність. Відсутнє початкове та кінцеве речення.
- Відсутня назва об'єкта опису та оцінка описуваного.
- З трьох можливих мікротем виділені одна або дві. Мікротеми позначаються

та практично не розкриваються.

- Відсутня логічна послідовність під час перерахування характеристик.

Для другої половини дітей з експериментальної групи (5 осіб – 50%) характерний середній рівень виконання завдання:

- Найчастіше є початкове та (або) кінцеве речення.
- Є назва об'єкта опису та (або) оцінка описуваного.
- Виділені всі мікротеми. Одна або дві з них розкриваються досить повно.

Проте мікротеми у тексті викладаються непослідовно. Відображення ознак має невпорядкований характер.

Мовлення дітей із експериментальної групи було, загалом, формальнішим, лакончнішим ніж мовлення дітей із контрольної групи. Діти з нормотиповим мовленнєвим розвитком, виконуючи завдання, говорили з легкістю, не замислюючись над мовленнєвим оформленням своїх думок, проте допускали багато повторів, повернень до сказаного з метою зміни формулювання, здійснення синонімічної заміни для більшої точності. У деяких дітей обох груп зустрічалися

помилки інтонаційного оформлення висловлювання: помилки паузації, розстановки логічного наголосу.

Обмеженість словникового запасу особливо проявляється у зв'язку із називанням ознак предметів та їх складових частин, їх просторових характеристик. На матеріалі проведеного експерименту було виявлено недостатність словника з наступних лексичних груп: кольори та відтінки, назви фізичних характеристик предмета, положення тіла у просторі, елементи одягу, матеріали.

На відміну від дітей з нормотиповим мовленнєвим розвитком, діти із ЗНМ практично не використовують порівнянь для характеристики предмета.

Діти допустили такі помилки:

- Пропуск слова у разі неможливості його вибору.
- Різні критерії порівняння (форма і колір).
- Заміна прикметників займенником «такий».
- Підбір антоніма за допомогою додавання префіксів або частки "не".
- Неправильне використання слів, неточне розуміння значень слів; порушення правил лексичної сполучуваності.
- Неправильне використання назв категорій опису. Приклади помилок: "він круглого кольору", "за формою він важчий".
- Помилки із використання ступенів порівняння прикметників під час порівняння предметів.
- Проблеми утворення конструкцій зіставлення та протиставлення.
- Помилки відповідно до іменників для показника ознак деталей об'єкта.
- Невиправданий початок речення із протиставного сполучника «а».
- Стереотипність конструкцій.
- Порушення зв'язності – відсутність засобів міжфразового зв'язку і т.п.

Причини труднощів:

- несформованість навичок планування та програмування мовленнєвого повідомлення, невміння відобразити задум у зв'язній послідовній розповіді;

- нездатність аналізувати предмет мовлення, виділяти основні компоненти його предметного змісту;

- відсутність достатньої мовленнєвої практики;

- несформованість перцептивно-аналітичної діяльності, що призводить до неможливості досить повного та чіткого створення зразка предмета обговорення.

Орієнтовні етапи корекційної роботи з погляду завдань, визначених для формування описового зв'язного мовлення.

1. Підготовчий етап. Завдання:

- розвиток та вдосконалення тонкої моторики;
- розвиток мислення;
- розвиток сприймання та розуміння мовлення;
- розвиток експресивного мовлення та мотивації до спілкування;
- формування фрази.

2. Початковий етап. Завдання:

- розвиток сенсорного сприйняття;
- розвиток навичок елементарного аналізу предмета, що сприймається;
- формування установки на використання фразового мовлення у відповідях

на питання;

- навчання постановки запитань;
- тренування впізнавання предмета з опису;
- навчання порівнянню предметів за основними ознаками;
- навчання складання словосполучень з урахуванням зорового, тактильного

та ін. сприймання предмета.

3. Основний етап. Завдання:

• засвоєння схеми оповідання-опису на основі формування уявлень про основні структурні частини описового тексту;

• формування навичок планування оповідання-опису;

• засвоєння схеми порівняльного опису двох предметів;

- розвиток граматично правильного мовлення.

Необхідно розуміти, що розподіл роботи на етапи умовний. З урахуванням проведеного констатувального експерименту важливо зробити класифікацію завдань корекційної роботи з розвитку описового зв'язного мовлення з урахуванням груп труднощів, що виникли в учасників проведеного дослідження.

Напрямки корекційної роботи:

1. Формування передумов оволодіння описовим зв'язним мовленням. Розвиток перцептивних процесів. Формування системи сенсорних стандартів – категорій опису (ознак). Розширення словника та навчання побудові лексико-граматичних конструкцій.

2. Навчання складання оповідання-опису, структури тексту (розповіді). Навчання програмування цілісної розповіді (формування правильної логіко-сміслової сторони тексту). Навчання мовленнєвого зв'язку, тренування використання променевого міжфразового зв'язку.

Список використаних джерел

1. Беденко Є.Р. Ознаки дислалії у дітей. Інтеграція науки і практики в умовах модернізації корекційної освіти України: збірник наукових праць. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2014. – 276 с.
2. Белая А.Й. Подолання не різко вираженого загального недорозвитку мовлення в учнів молодших класів: Методичні рекомендації для вчителів-логопедів. – Хмельницький: ТУП, 2004. – 300 с.
3. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання. – К.: ІЗМН, – 1998. – 204 с.
4. Блінова Г.І. Альбом для обстеження мовлення у дитини. – К.: Благовіст, 2001. – 173 с.
5. Блінова Г.Й. Подолання мовленнєвих вад дітей. – К.: Благовіст, 2005. – 125 с.
6. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови: підручник / Богуш А.М., Гавриш Н.В. – К.: Вища школа, 2007. – 542 с.
7. Богуш А.М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. – Харків: «Ранок», 2011. – 176 с.
8. Богуш А.М. Методика навчання дітей української мови в дошкільних навчальних закладах: підручник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: ВД «Слово», 2008. – 440 с.
9. Винокур А.С. Подолання мовного недорозвинення у дітей молодшого шкільного віку. – К.: Радянська школа, 1977. – 144 с.
10. Вишневський О.І. Теоретичні основи педагогіки: курс лекцій / О.І. Вишневський, О.М. Кобрій, М.М. Чепіль; за ред. О. Вишневського. – Дрогобич: Відродження, 2001. – 268 с.
11. Вступ до мовознавства: Підручник. 2-е вид., – К.: Одеса: Либідь, 1991. – 280 с.
12. Головаха Е.И., Панина Н.В. Психология человеческого

взаємопонимання. – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – 223 с.

13. Гудзик І.П. Аудіювання українською мовою: Посібник. – К.: Педагогічна думка, 2003. – 144 с.

14. Дидактичний матеріал для логопедичних занять / Г.І. Блінова. – К.: Радянська школа, 1985. – 280 с.

15. Довідник вчителя-логопеда / С.М. Лупінович. – Тернопіль: Мандрівець, 2008. – 122 с.

16. Дорошенко С.І. Основи культури і техніки мовлення. – Харків: ОВС, 2002. – 144 с.

17. Дуткевич Т.В. Загальна психологія (Конспекти лекцій): Навчальний посібник. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 96 с.

18. Дьоміна І.Й. Розвиток мовлення дитини. – К.: Главник, 2004. – 96 с.

19. Ельконін Д.Б. Детская психология: развитие от рождения до семи лет. – М.: Просвещение, 2000. – 348 с.

20. Загальна психологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів/ За загальною редакцією С.Д. Максименка. – Вінниця: Нова книга, 2000. – 543 с.

21. Загальна психологія: Підручник / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська та ін. – К.: Либідь. – 2005. – 464 с.

22. Індивідуалізація виховання дошкільника: Навч. посіб. / С.О. Ладивір, Т.О. Піроженко, О.О. Вовчик-Блакитна. – К.: Наукова думка. – 2007. – 200 с.

23. Карта логопедична обстеження дитини дошкільного віку з порушеннями мовлення: Методичні рекомендації для практичної роботи / І.Г. Дмитрієнко, Л.О. Федорович. – Полтава: Пересвіт. – 2006. – 33 с.

24. Коваленко М. Історія зарубіжної педагогіки. Хрестоматія: навчальний посібник/ М. Коваленко. – К.: Центр літератури, 2006. – 664 с.

25. Коваль Г.П., Деркач Н.І., Наумчук М.М. Методика викладання української мови: Навчальний посібник для студентів педінститутів, гуманітарних університетів, педагогічних коледжів. – Тернопіль: Астон, 2008. – 287 с.

26. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К., 1989. – 256 с.
27. Кузьмінський, А.І. Педагогіка родинного виховання: навчальний посібник / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – К.: Знання, 2006. – 324 с.
28. Лалаева Р.И. Нарушения речи и их коррекция у детей с задержкой психического развития / Р.И. Лалаева, Н.В. Серебрякова, С.В. Зорина. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – 304 с.
29. Лангмейер І., Матейчик З. Психическая депривация в детском возрасте. – Прага, 1994. – 289 с.
30. Левина Р.Е. Общая характеристика недоразвития речи у детей и его влияние на овладение письмом. – М.: Просвещение, 1981. – 232 с.
31. Леонтьев А.Н. Психология общения. – М.: Тарту, 2002. – 358 с.
32. Липа В.А. Психологические основы педагогической коррекции. – Донецк: Лебідь, 2000. – 319 с.
33. Логопедія: підручник / За ред. М.К. Шеремет. – Вид. 3-тє, перер. та доповн. – К.: Видавничий дім «Слово», 2015. – 776 с.
34. Логопедия: Учебное пособие для студентов педагогических институтов / Под редакцией Л.С. Волковой. – М.: Просвещение, 1989. – 528 с.
35. Мазоха Д.С. Педагогіка / Д.С. Мазоха, Н.І. Опанасенко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 232 с.
36. Малярчук А. Я. Дидактичний матеріал для виправлення мовних недоліків. – К.: Райдуга, 1995. – 139 с.
37. Малярчук А.Я. Обстеження мовлення дітей: Дидактичний матеріал. – К.: Літера ЛТД, 2002. – 104 с.
38. Марченко І.С. Спеціальна методика початкового навчання української мови (логопедична робота з корекції порушень мовлення у дошкільників). Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів.

Спеціальність: Корекційна освіта (логопедія). – К.: Видавничий дім «Слово», 2010. – 288 с.

39. Методика выявления речевых нарушений у детей и диагностика их готовности к школьному обучению / Е.Ф. Соботович, Л.Е. Андрусишин, Л.И.Бартенева и др. – К.: Актуальна освіта, 1998. – 127 с.

40. Миронова С.П. Олігофренопедагогіка. Компактний навчальний курс: Навчальний посібник / С.П. Миронова / – Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, редакційно видавничий відділ, 2007. – 204 с.

41. Момот Т.Л. Грамотійко: логопедичний зошит: №1, №2, №3 для розвитку усного і писемного мовлення. – Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2004. – 230 с.

42. Наумчук М.М., Наумчук В.І., Давиденко Л.М. Великий універсальний довідник «Я вчуся вчитися». – Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – 240 с.

43. Обухівська А.Г. Корекційна сутність розвитку мовлення у спеціальному дошкільному закладі для дітей із ЗПР / А.Г. Обухівська. – К.: Думка, 1994. – С. 62-364.

44. Основы теории и практики логопедии / Под ред. Р.Е. Левиной. – М: Просвещение, 1968. – 422 с.

45. Педагогіка: Хрестоматія / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко. – 2-ге видання. – К.: Знання-Прес, 2006. – 700 с.

46. Піроженко Т.О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дошкільника. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 152 с.

47. Пічугіна Е.А. Мовні ігри в групі і на прогулянці // Вихователь ДНЗ. – 2008. – №6. – С. 52-54.

48. Пічугіна Т.В. Рання діагностика дітей із дислексією та дисграфією (методичні рекомендації) // Дефектологія, – 1998. – № 1. – С. 6-13.

49. Подолання логопедичних проблем учнів молодших класів / Т. Бишова, О. Кондратюк . – К.: Шкільний світ, 2006. – 73 с.

50. Психологія /За ред. Ю.Л. Трофімова: Підручник для студентів вищих

навчальних закладів. – К.: Либідь, 2005. – 560 с.

51. Рібцун Ю.В. Віршики, картинки, звуки для забави і науки. Фонетико-фонематична компетентність дошкільника (у двох частинах) : альбом для ігор-занять з дітьми 3-6 років. – Харків: Видавнича група «Основа», 2013. – 176 с.

52. Рібцун Ю.В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ: програмно-методичний комплекс / Ю.В. Рібцун. – К.: Освіта України, 2011. – 292 с.

53. Рібцун Ю.В. Сходінками правильного мовлення: навч.-метод. посіб. – Тернопіль : Мандрівець, 2017. – 240 с.

54. Савченко М.А. Методика виправлення вад вимови фонем у дітей 3-є видання, доповнене. – Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2007. – 107 с.

55. Сак Т.В. Корекція причинно-наслідкового мислення у дітей із затримкою психічного розвитку дидактичні та соціально-психологічні аспекти корекційної роботи у спеціальній школі. – К.: Промінь, 2000. – 75 с.

56. Соботович Е.Ф. Психолінгвістическая структура речевой деятельности и механизмы ее формирования / Е.Ф. Соботович. – К.: ІЗМН, 1997. – 44 с.

57. Соботович Є.Ф. Програмні вимоги до корекційного навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку з вадами інтелекту: Програмно-методичний комплекс / Є.Ф. Соботович, В.В. Тищенко. – К.: Актуальна освіта, 2004. – 144 с.

58. Стадненко Н.М. Методика діагностики готовності до навчання в школі дітей шестирічного віку / Н.М. Стадненко, Т.Д. Ілляшенко, А.Г. Обухівська; Ін-т дефектології АПН України., Український науково-методичний центр практичної та соціальної роботи АПН України. – Кам'янець-Подільський: Абетка, 2001. – 20 с.

59. Тарасун В.В. Логодидактика. Київ: Просвіта, – 2004. – 263 с.

60. Тарасун В.В. Нетрадиційний метод навчання писемного мовлення: читання «з першого погляду» // Дефектологія. – 2000. – №4. – С 21-25.

61. Тищенко В.В. Ієрархія фонематичних процесів в онтогенезі дитячого мовлення. Теорія і практика сучасної логопедії: збірник наукових праць: Вип. 4. – Київ: Актуальна освіта, 2007. – 164 с.
62. Тищенко В.В. Як навчити дитину правильно розмовляти: від народження до 5 років: поради батькам / В.В. Тищенко, Ю.В. Рібцун. – К.: Літера ЛТД. – 2006. – 128 с.
63. Трофименко Л.І. Новий зміст корекційного навчання з розвитку мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ II–III ступенів // Дефектологія. 2007. – №3. – С.34-40.
64. Трофименко Л.І. Словотворення у дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ / Л. І. Трофименко // Дефектологія. –2003. – №3. – С.45-48.
65. Український дефектологічний словник / За ред. В.І. Бондаря. – К.: Милосердя України, 2001. – 212 с.
66. Хрестоматія по логопедії. Навчальний посібник / Шеремет М.К., Мартиненко І.В. – К. : КНТ, 2006. – 532 с.